

- NAP). Het grondwater van de hogere zandgronden van het Gooi lag derhalve ook relatief hoog. Door de middeleeuwse ontginning en ontwatering van de veengronden in de middeleeuwen verlaagde hiermee ook het grondwater op de hogere zandgronden.
- 13 Op een kaart getekend door de heer C. Boekschoten. Kaartencollectie van het Streekarchief te Hilversum; kaart nr. 375-1) is ter plaatse van de Lange Heul bij de Spoorwegzanderij de grondwaterstand in de jaren 1891 en 1955 weergegeven (resp. +0,50 m en -0,25 m t.o.v. NAP).

Literatuur

- Bakker, J.A. en J. Ypey, 1963. *Mededelingen van het Museum voor het Gooi en Omstreken VIII*, pp. 40-60.
- Besteman, J.C., 1970. 'Hilversum'. *Berichten K.N.O.B.* 69, p. 70.
- Daams, J., 1984. 'De Gooise waranden en het konijn'. *TVE/VVG II*, pp. 17-26.
- Enklaar, D. Th., 1932. *Middeleeuwse Rechtsbronnen van Stad en Lande van Gooiland*. Kemink en Zoon N.V.-Over den Dom- Utrecht.
- Enklaar, D. Th., 1939. *Geschiedenis van Gooiland*. Eerste Deel. De Middeleeuwen. Naamlooze Vennootschap Uitgeverij "Parnassus" Amsterdam.
- Kuijpers, H.A.M., 1991. *Ruimtelijke mogelijkheden voor cultuurhistorische elementen op de Bussummer-, Wester-, en Zuiderheide*. Staring Centrum. Rapport nr. 140. Wageningen, 1991.
- Meyer, H.H.M., 1980. 'Albertus Perk en de Gooise Landbouw'. *TVE X*, pp. 198-214.
- Out, J.V.M., 1976. *Die van Lage Bussum*. Kerckebosch, Zeist.
- Roijen, J. van en V. Siefkens, 1990. *Een inventarisatie van antropogene elementen op de Bussummerheide*. *Fy-*

sich geografisch archeologisch rapport. Vakgroep Kwartairgeologie Laaglandgenese, Instituut voor Aardwetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam, mei 1990.

- Rust, W.J., 1932, brief aan het Rijksmuseum van Oudheden, december 1932.
- Rust, W.J., 1933, brief aan het Rijksmuseum van Oudheden, januari 1933.
- Rust, W.J., 1937. 'Gooisch Dorpsbegin dat weer verdween... Opgravingen aan de Lange Heul wettigen 't vermoeden van een dorp tusschen Hilversum en Bussum'. *Nieuwe Bussumsche Courant*, 6 februari 1937.
- Rust, W.J., 1939. 'Vroeg-Middeleeuwse nederzetting op de Gooische heide'. *Heemschut XVI*.
- Rust, W.J., 1942. 'Het Gooi in de Vroege Middeleeuwen'. *Mededelingen van het Museum voor het Gooi en Omstreken*, pp.27-29.
- Rust, W.J., 1946. *De Gooise Dorpen*. Amsterdam, pp. 23-25.
- Vrankrijker, A.J.C. de, 1957. *Het Gooisch Natuurreservaat*. Bussum.
- Vrankrijker, A.C.J. de, 1986. 'Banscheydinge tusschen die van Hilversum en Larecarspel'. Streekarchief voor het Gooi te Hilversum.
- Wimmers, W.H., 1991. *Een archeologisch onderzoek in de akker van de Aardjesberg, Westerheide, gem. Hilversum. De staat van een monument en de aard van de vindplaats*. Rapport 122, Staring Centrum, Wageningen, 1991.
- Wimmers, W.H. en R.R. van Zweden, 1992. *Archeologische en historisch-geografische elementen in een natuurgebied. Antropogene achtergronden van de Gooise natuurgebieden*. DLO-Staring Centrum, rapport nr. 143, Wageningen.

Van vindplaatsen en doodwegen: vervolg op een lezing

door

Wim H. Wimmers

Op woensdag 9 maart 1991 hielden Ronald van Zweden en Wim Wimmers een lezing voor de Historische Kring Albertus Perk en de Archeologische Werkgemeenschap Nederland afdeling Naerdincklant. Zij probeerden de balans op te maken van het project 'archeologische en historisch-geografische inventarisatie van de Gooise natuurgebieden'.

Wim Wimmers studeerde archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij volgde begin 1990 Ronald van Zweden op in het onderzoek voor het inventarisatieproject van de Gooise natuurgebieden. Wim Wimmers woont te Hoofddorp.

Van 1988 tot 1991 is aan het DLO-Staring Cen-

trum (Wageningen) onderzoek gedaan naar sporen van menselijke invloed in het huidige landschap. Het project is opgezet door prof. J.A.J. Vervloet (Landbouwniversiteit en DLO-Staring Centrum Wageningen) en drs M. Ad-dink-Samplonius (Goois Museum Hilversum), en gefinancierd door de Stichting voor Sociaal-Ruimtelijk Wetenschappelijk Onderzoek. Steun is ook ondervonden van de Vereniging Vrienden van het Gooi, de Provincie Noord-Holland en het Goois Natuurreservaat.

Inmiddels is het project beëindigd en hebben de onderzoekers een andere werkring gezocht. De resultaten van het project zijn neergelegd in drie delen uit de reeks Rapporten van het DLO-Staringcentrum te Wageningen, terwijl enige artikelen in voorbereiding zijn. Een lijst van deze publicaties is hierachter opgenomen. In deze publicaties is de verantwoording te vinden voor wat nu volgt.

Op verzoek van de redactiecommissie van Eigen Perk wil ik hier iets van de 'archeologische' resultaten van dit project laten zien. Daarbij zal ik er het probleem van de 'doodwegen' uit lichten. In het project is de grens tussen de archeologische en de historisch-geografische inventarisatie getrokken rond het jaar 1300. Dan beginnen, met de rekening van Bernd van Dorenweerde, de schriftelijke bronnen over het Gooi wat rijkelijker te vloeien. Voor dit themanummer beperk ik me tot een bespreking van de conclusies die we aan de archeologische inventarisatie van het Gooi hebben kunnen trekken.

Archeologische inventarisatie

Voor deze oudere periode is een inventarisatie gemaakt van archeologische vindplaatsen uit het gehele Gooi (met uitzondering van 's-Graveland). In totaal hebben wij 183 vindplaatsen kunnen achterhalen, variërend van de plaats waar een los voorwerp van vuursteen, of een scherf, is gevonden tot een complete nederzetting of grafheuvel. Veel vondsten uit het Gooi bevinden zich in de collectie van het Goois Museum.

De oudste vondsten dateren uit het midden-palaeolithicum. Het zijn losse vondsten die dateren uit een wijde periode rond de vorming van de Gooise stuwwallen. In warmere gedeelten van deze tijd is het Gooi door mensen bezocht. Dit gebeurde eveneens in het laat-palaeolithicum

en in het mesolithicum. Deze mensen lieten geen duidelijke sporen in het landschap na.

Dit laatste veranderde met de komst van de eerste landbouwers, in het neolithicum, ongeveer 7000 jaar geleden. Zij lieten stenen bijlen achter, die symbolisch zijn voor de invloed die de mens voortaan op het landschap uit zal oefenen: door het kappen van het bos een steeds verdere aantasting daarvan.

Uit het midden-neolithicum (ong. 5300 jaar geleden) zijn bij Laren ook aardewerkvondsten gedaan. Men kan zich voorstellen dat groepen mensen door het landschap trokken om steeds verschillende voedselbronnen te exploiteren. Op deze tochten werd ook het Gooi bezocht. Bij de Lage Vuursche lag mogelijk een hunebed, een grafmonument uit dezelfde periode.

Vanaf het laat-neolithicum (ong. 4900-4000 jaar geleden) kennen we uit het Gooi ook grafvondsten in de vorm van grafheuvels. Ook neemt het aantal vindplaatsen fors toe: 42 vindplaatsen zijn uit deze periode bekend. Deze plekken bevinden zich voornamelijk op de stuwwallen. Hun onderlinge afstand bedraagt ongeveer 3 kilometer. Of deze plekken tegelijkertijd en/of het hele jaar door bewoond zijn geweest is onbekend. Aan de westkant van het Gooi zijn een aantal vuurstenen pijlpunten gevonden die wijzen op het gebruik van dit gebied als jachtterrein. In het laat-neolithicum begint de aanleg van de twee grote grafheuvelgroepen uit het Gooi op de Wester- en Zuiderheide.

In de midden-bronstijd (waarin ook de Hilversumcultuur geplaatst moet worden) en de daaropvolgende 'urnenveldentijd' neemt het aantal vindplaatsen nog toe: in deze periode van de prehistorie (ongeveer 3800-2500 jaar geleden) lijkt het Gooi het intensiefst gebruikt te zijn door de mens. Dit beeld wijkt af van het algemene beeld voor Nederland. Daar neemt het gemiddeld aantal nederzettingen per honderd jaar vanaf de late bronstijd enigszins toe, om in de ijzertijd en de Romeinse tijd een grote vlucht te nemen. In het Gooi is er juist sprake van een hoogtepunt vanaf de midden-bronstijd, en een sterke afname vanaf de midden-ijzertijd.

Een relatief sterk gebruik van het Gooi blijkt ook uit de voor Midden- en Zuidnederland gebruikelijk sterke aantasting van het bos, zoals die uit pollenmonsters uit twee bronstijdgrafheuvels

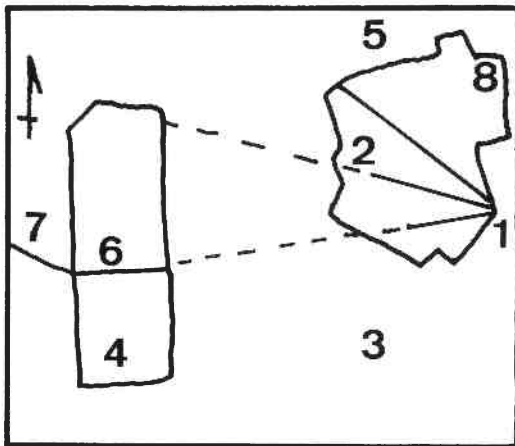
bij de Erfgooiersstraat naar voren komt. Het grafveld op de Wester- en Bussumerheide, tussen de Erfgooiersstraat en de Lange Heul, is mogelijk het uitgestrektste grafveld van Nederland en omstreken uit deze periode. Tussen de hier gevonden urnen zaten exemplaren die wijzen op contacten met het noorden (Overijssel/Drente) en het zuiden (Brabant/België). Twee in 1855 en 1933 onderzochte grafheuvels uit dit grafveld leverden respectievelijk 32 en (minstens) 14 urnen op. Deze zijn als na-bijzetting later in het heuvellichaam ingegraven. Dergelijke 'pottenheuvels' zijn alleen bekend uit Engeland en noordwest Duitsland (Oldenburg).

Het is goed mogelijk dat het Gooi in deze periode een centrale positie innam voor (een deel van) centraal Nederland. Juist in deze periode werd het kweldergebied van west Friesland gekoloniseerd. Het Gooi, als dichtstbijzijnde uitloper van het Middennederlandse zandgebied, lag ideaal om een doorgeeffunctie te vervullen. Op contacten met het Gooi wijzen o.m. aardewerkvondsten uit Assendelft. Om de klei te versralen bleek steengruis te zijn gebruikt. De dichtstbijzijnde vindplaats daarvan is het Gooi. De bewoning van West Friesland is in de middenijertijd opgegeven, zodat het achterland van het Gooi inkromp en het van een centrale ligging in bewoond gebied weer aan de rand van de bewoonde wereld kwam te liggen.

Vanaf ongeveer 2500 jaar geleden kreeg het Gooi dus weer een perifere ligging, als uitloper van het zandgebied in het veen. Bij een dergelijke positie horen maar weinig vondsten: het Gooi wordt archeologisch een arm gebied. Eigenlijk is ze dat tot aan de ontwikkeling van de villadorpen en de komst van de omroep in deze eeuw gebleven.

Doodwegen

Tijdens onze lezing ontstond een discussie over de datering van de z.g. doodwegen, de op de kaart stervormig uitwaaierende wegen die samenkomen bij het St. Janskerkhof. Deze worden vaak gezien als middeleeuwse wegen, gebruikt om doden naar het kerkhof bij de St. Janskerk, de oudste kerk van het zandgebied van het Gooi, te brengen. De St. Janskerk, de oude kerk van Laren, moederkerk van Blaricum en Hilversum, lijkt aan het eind van de twaalfde eeuw al

De drie 'doodwegen'. 1: St. Janskerkhof; 2: doodwegen (doorgetrokken lijn: bestaand, onderbroken lijn: verdwenen); 3: Hilversum; 4: 's-Graveland; 5: Bussum; 6: 'Cortehouffsche wegh'; 7: 'De Meentje'; 8: grens van de Wester- en Bussumerheide.

te bestaan. In principe kunnen wegen die naar het bijbehorende kerkhof leiden dus nog uit de middeleeuwen stammen. Dit lijkt echter niet te gelden voor de drie doodwegen die in westelijke richting over de Westerheide lopen, en die de eigenlijke 'doodwegen' vormen. De argumenten hiervoor wil ik hieronder noemen, opdat de discussie (en daarmee de kennis over dit fenomeen) voortgezet kan worden.

De meest noordelijke van de drie doodwegen loopt naar Bussum. Deze lijkt het meest recent: hij komt niet voor op de kaart van Ottens (1736), die terug gaat op de kaart van Justus van Broeckhuijsen (1709). Op de kaart van Ketelaar, waarvan het Gooise gedeelte is opgemeten in 1774, loopt deze doodweg tot aan een aantal schaaapsschotten op de grens van de Bussummer Eng. Deze weg zal ontstaan zijn rond het midden van de achttiende eeuw.

De twee andere doodwegen lopen naar 's-Graveland, dat tussen 1627 en 1657 is ontgonnen. Ze staan allebei op de uitgave uit 1651 van de kaart van Balthasar en Florisz. van Berckenrode, uitgegeven door Nicolaas Visscher, maar nog niet op de eerste editie van deze kaart uit 1615-20. Wel staat op de kaart van J.J. Beeldsnijder (1575) een min of meer oost-west lopende weg vanaf het St. Janskerkhof tot aan de weg Hilversum-Bussum (de huidige Bussummer

Grindweg). Deze kan als voorloper van één van de doodwegen gezien worden. De wegen op de kaart van Beeldsnijder lijken echter zeer schetsmatig te zijn ingetekend, zodat ik hier niet te veel waarde aan wil hechten.

De zuidelijke doodweg sluit aan op een weg die voor de ontginning van 's-Graveland al bestond: de 'Cortehouffsche wegh'. Deze weg sluit weer aan op een kade 'De Meentje', die rond 1612 is aangelegd. Deze doodweg zal de vroegste zijn.

Nu hoeven deze doodwegen niet uitsluitend gezien te worden als wegen naar het kerkhof bij de St. Janskerk: de Oude Postweg van Naarden naar Amersfoort boog in de zeventiende eeuw bij het St. Janskerkhof naar het oosten af, waardoor dit punt ideaal was om vanuit het westen deze weg te bereiken. Rechte wegen over de heide, zoals de doodwegen, vormden een goede oriëntatie en maakten het mogelijk in het eentonige landschap niet te verdwalen.

Samenvattend lijken de twee zuidelijkste doodwegen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw te dateren, waarbij er op de heide mogelijk al voorgangers liepen tot aan de Bussummer Grindweg. De noordelijkste doodweg ontstond rond het midden van de achttiende eeuw. Het zijn zeker geen middeleeuwse wegen.

Terugblik

In dit korte stukje heb ik slechts een paar van de in het project verzamelde gegevens kunnen noemen. Een voor Hilversum spectaculair resultaat, de reconstructie van ongeveer 10.000 jaar gebruiksgeschiedenis van de Wester- en Bussummerheide, waaraan een flink deel van het project is gewijd, zal elders aan bod komen. Hetzelfde geldt voor de door ons verzamelde informatie over het zelfstandige 'vorstendommetje', dat onder leiding van de abdes van Elten in de tiende tot de twaalfde eeuw heeft bestaan en waarvan het huidige Gooi een groot deel vormde.

Het verzamelen van dergelijke informatie, hoe interessant deze op zichzelf ook is, vormde niet de eigenlijke doelstelling van het project. Met deze informatie moet ook iets gebeuren. Wij hopen duidelijk te hebben gemaakt dat de natuurgebieden van het Gooi, beheerd door de Stichting Goois Natuurreservaat, een schat aan cultuurwaarden in zich bergen. Deze waarden zouden

o.i. in vraagstukken van beleid en beheer dezelfde importantie moeten hebben als de natuurwaarden, waarvoor het Goois Natuurreservaat – terecht – pal staat. In het onder vermeldde rapport van Har Kuijpers worden – geheel vrijblijvend – enige suggesties gedaan voor het meer ontwikkelen van deze cultuurwaarden. Daarbij is steeds uitdrukkelijk rekening gehouden met de beperkingen die het ontwerpen in een natuurgebied kent (denk bv. aan de Boswet). Wij hopen dat ons onderzoek er uiteindelijk toe zal bijdragen dat men zich naast het Goois Natuurreservaat ook een Goois *Cultuurreservaat* in gedachten houdt. Dit geldt zeker ook voor de overige natuurgebieden op de zandgronden van Nederland, waar het Gooi deel van uitmaakt.

Literatuur over het project

- Wimmers, W.H., *Een archeologisch onderzoek op de akker van de Aardjesberg (Westerheide, gem. Hilversum)*. Rapport 122, Staring Centrum Wageningen, 1991.
- Kuijpers, H.A.M., *Ruimtelijke mogelijkheden voor cultuurhistorische elementen op de Bussummer-, Wester- en Zuiderheide*. Rapport 140, DLO-Staring Centrum Wageningen, 1991.
- Wimmers, W.H. & R.R. van Zweden, *Archeologische en historisch-geografische elementen in een natuurgebied. Antropogene achtergronden van de Gooise natuurgebieden*. Rapport 143, DLO-Staring Centrum Wageningen, 1992.
- Wimmers, W.H., W. Groenman-van Waateringe & Th. Spek, 'Grondgebruik in het verleden rond de Aardjesberg (gem. Hilversum)'. (verschijnt in het tijdschrift *Landschap*).
- Wimmers, W.H., 'Naardingerland'. (verschijnt in het jubileumnummer van de A.W.N. afdeling Naerdincklant van het tijdschrift *Westerheem*).